

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLAVISTIKO

OLIVER PEJIĆ

**Orientalizmi u leksiku austrougarskih državnih
osnovnoškolskih čitanki za Bosnu i Hercegovinu**

**Orientalizmi v besedišču avstro-ogrskih državnih
osnovnošolskih čitank za Bosno in Hercegovino**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLAVISTIKO

OLIVER PEJIĆ

**Orientalizmi u leksiku austrougarskih državnih
osnovnoškolskih čitanki za Bosnu i Hercegovinu**

**Orientalizmi v besedišču avstro-ogrskih državnih
osnovnoškolskih čitank za Bosno in Hercegovino**

Diplomsko delo

Mentor: red. prof. dr. Vesna Požgaj Hadži

Univerzitetni študijski program prve
stopnje: Južnoslovanski študiji

Ljubljana, 2016

0. Kazalo

1. Uvod.....	1
1.1 Pregled literature.....	2
2. Književni jezik i školstvo u Bosni i Hercegovini u austrougarskom razdoblju.....	3
2.1 Kulturno-povijesne prilike krajem osmanskoga razdoblja.....	3
2.2 Razdoblje »prohrvatskoga kursa« u okupacijskoj kulturnoj politici.....	5
2.3 Konfesionalno školstvo za vrijeme austrougarske okupacije.....	6
2.4 Okolnosti nastanka posebnih udžbenika za državne škole.....	7
3. Istraživanje.....	10
3.1 Ciljevi.....	10
3.2 Korpus i metodologija.....	10
3.3 Rezultati istraživanja.....	11
3.3.1 Pregled orijentalizama.....	11
3.3.2 Orijentalizmi i kontaktna sinonimija.....	19
3.4 Diskusija.....	20
4. Zaključak.....	22
5. Sažetak.....	24
6. Izvori.....	27
7. Literatura.....	27

1. Uvod

Bosnu i Hercegovinu je za vrijeme osmanske uprave na književnojezičnom polju u znatno većoj mjeri obilježila razdvojenost negoli jedinstvo. Ta se podjela uvelike očitovala i u školstvu, koje je bilo podijeljeno na zasebne konfesionalne školske sustave. Nakon austrougarske okupacije nove su pak vlasti odlučile uspostaviti mrežu državnih škola namijenjenih djeci svih vjeroispovijesti, a također su pokrenule izradu posebnih udžbenika prilagođenih bosanskohercegovačkim prilikama. Tom odlukom okupacijske su se vlasti snašle u poprilično nezavidnu položaju – morale su naime odrediti jezični izraz i pravopis novih udžbenika, što u zemlji u kojoj su prije okupacije prevladavale odvojene književnojezične tradicije nipošto nije bilo jednostavno.

Premda je u posljednjim desetljećima istraživanje povijesti jezika u Bosni i Hercegovini znatno uznapređovalo, postoje ipak brojni znanstveni problemi koji svoju sustavnu analizu još uvijek očekuju. Upravo neistraženost jezika udžbenika iz vremena austrougarske uprave, a pogotovo njegove leksičke razine, bila je i glavni poticaj za pisanje ovoga diplomskog rada. Kako bi se barem donekle pridonijelo razumijevanju ove problematike, cilj je našega rada analizirati, raščlaniti i opisati orijentalizme¹ u leksiku čitanki koje su se koristile u bosanskohercegovačkim državnim osnovnim školama za vrijeme austrougarske uprave.

Nakon pregleda sekundarne literature, o kojoj opširnije pišemo u potpoglavlju 1.1, možemo izdvojiti sljedeće dvije polazišne hipoteze o mogućem odnosu spram orijentalizama u analiziranim čitankama:

a) Orientalizmi su zbog dugotrajnosti osmanske uprave ostavili dubok trag na leksičkom jezičnom sloju bosanskohercegovačkih organskih idioma (Budimir 2014: 62). Ukoliko su autori čitanki željeli da njihov jezik bude blizak jeziku samih učenika, onda se u čitankama svakako može očekivati natprosječna zastupanost orijentalizama.

b) Raniji su istraživači ustvrdili da su čitanke bile pisane u skladu s vukovskim normativnim principima. S obzirom da su vukovski filolozi organske štokavske govore smatrali uzorom koji valja oponašati, u leksiku čitanki može se očekivati donekle permissivniji odnos spram orijentalizama nego, primjerice, u slučaju da bi njihov jezik bio normiran prema principima zagrebačke filološke škole.

¹ Pod orijentalizmima u radu smatramo ne samo posuđenice iz turskoga jezika (njih u užem smislu možemo zvati turcizmima), nego i posuđenice koje su preuzete *preko* turskoga jezika, a potječu iz arapskoga, perzijskoga, novogrčkoga i drugih jezika (Samardžija 2001: 50).

Ukratko ćemo još opisati strukturu našega rada. Opći uvid u kulturno-povijesne prilike u kojima su nastajale državne čitanke trebalo bi pružati poglavlje »Književni jezik i školstvo u Bosni i Hercegovini u austrougarskom razdoblju« (2.). U poglavlju »Istraživanje« (3.) opredjeljujemo ciljeve našeg istraživanja (3.1), detaljnije govorimo o korpusu i primijenjenoj metodologiji (3.2) te izlažemo rezultate istraživanja (3.3), koje opširnije komentiramo i interpretiramo u potpoglavlju »Diskusija« (3.4). U posljednjem poglavlju (4.) izlažemo naše zaključne teze, a na kraju rada navodimo sažetak (5.) te popis korištenih izvora (6.) i literature (7.).

1.1 Pregled literature

Dosadašnji su se istraživači bosanskohercegovačke jezične povijesti austrougarskoga razdoblja ponajviše bavili jezikom tiska, kojemu je bio posvećen projekt *Jezik štampe u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*. Projekt se pod vodstvom Herte Kuna odvijao 1981. godine na sarajevskom Institutu za jezik i književnost, a radovi koji su iz njega proizašli ticali su se prije svega fonoloških i morfoloških karakteristika jezika tadašnjih bosanskohercegovačkih listova, dok su sintaktička i leksička razina uvelike ostale neistražene (Budimir 2014: 14). Vrijedan doprinos istraživanju ove problematike stoga predstavlja doktorska disertacija Irine Budimir (2014), u kojoj autorica detaljno raščlanjuje leksik hercegovačkih katoličkih listova.

Povijest standardizacije jezika u Bosni i Hercegovini u kasnom osmanskome i austrougarskom razdoblju tema je brojnih radova iz zbornikâ *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine* (Šipka, Stančić, ur. 1991) i *Jezik u Bosni i Hercegovini* (Mønnesland, ur. 2001). Zbirka primarnih izvora za proučavanje te problematike izašla je 2001. godine (Šipka 2001), a dvije godine kasnije izašao je i zbornik radova u kojima se raščlanjuje jezik bosanskohercegovačkih pisaca 19. stoljeća (Baotić et al., ur. 2003).

Prvim pokušajem cjelovite sinteze bosanskohercegovačke jezične povijesti do 1. svjetskoga rata može se smatrati djelo *Bosanski, hrvatski, srpski jezik u BiH do 1914. godine* Muhameda Šatora (2004). Autor je u djelu najviše pozornosti posvetio razvoju pravopisne norme, a svojevrsnom nadogradnjom njegovih pronalazaka može se smatrati djelo *Rasprave o jeziku u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1914. godine* Edine Solak (2014). Osim što prati diskusije o jeziku u tadašnjim tiskovinama, ovo je djelo posebno vrijedno jer se u njemu analiziraju primarni izvori na osmanskome jeziku, što nam pruža cjelovitiji uvid u odnos koji su spram jezika imale osmanske vlasti te domaći muslimani.

Bosanskohercegovačkom jezičnom problematikom toga razdoblja bavio se i Mario Grčević (2015), koji rano uvođenje Vuk-Daničićeve stilizacije književnoga jezika te Vukove reformirane ćirilice u Bosnu i Hercegovinu dovodi u vezu s ciljevima krugova na bečkom dvoru koji su na južnoslavenskom prostoru promicali Karadžićevu jezičnu reformu. Čini se da stariji autori nisu sagledavali političke implikacije spomenutoga procesa, pa je stoga riječ o inovativnom pristupu koji je poticajan za daljnja istraživanja.

Jezikom tadašnjih bosanskohercegovačkih školskih knjiga, dakle problematikom koja nas u širem smislu zanima i u ovom radu, ponajviše se u navedenoj sintezi bavio Muhamed Šator (2004). Premda ovo djelo sadrži osnovne podatke o leksičkoj razini tih knjiga, još uvijek nema rada koji bi pružao njezinu detaljnu i sustavnu analizu. Nadamo se da ćemo našim radom moći djelomično popuniti spomenutu prazninu u izučavanju bosanskohercegovačke jezične povijesti austrougarskoga razdoblja.

2. Književni jezik i školstvo u Bosni i Hercegovini u austrougarskom razdoblju

Cilj je ovoga poglavlja čitatelju pružiti osnovne podatke o kulturno-povijesnim prilikama u kojima su nastajale bosanskohercegovačke državne čitanke. U pregledu se zbog ograničenosti prostorom usredotočujemo prije svega na razvoj školstva i književnojezičnih prilika, koji zbog kontinuiteta brojnih pojava pratimo od kasnog osmanskog razdoblja do 1887. godine - tada je naime izašla posljednja od četiriju čitanki iz našega korpusa.

2.1 Kulturno-povijesne prilike krajem osmanskoga razdoblja

U Bosni i Hercegovini su se prve ustanove i karakteristike modernoga društva počele javljati već u sklopu osmanskih modernizacijskih reformi iz 19. stoljeća, koje su bitno utjecale i na razvoj književnoga jezika. 1860-ih je godina bilo naređeno da u svakom vilajetu moraju izlaziti »zvanične novine na turskom i odnosnom zemaljskom jeziku« (Stančić 1991: 106), a bosanske su vlasti u tu svrhu u Sarajevo pozvale zemunskoga tiskara, nakladnika i novinara Ignaza Soprona, koji je 1866. godine otvorio prvu modernu tiskaru u Bosanskom vilajetu (Grčević 2015: 387). S obzirom da se nakon te godine u Bosni i Hercegovini tiskaju prvi listovi, knjige te pravno-administrativni tekstovi na domaćem jeziku, razdoblje između 1866. i 1878. godine s pravom može se smatrati početnim periodom književnojezične standardizacije u Bosni i Hercegovini (Šator 2004: 22-23, 45-67).

Sopronova je tiskara ćiriličke tiskovine izdavala Vukovom reformiranom ćirilicom i Vuk-Daničićevom jezičnom stilizacijom, premda se Sopron tim jezičnim tipom i pismom sve do

priprema za odlazak u Sarajevo uopće nije koristio.² Ne izgleda vjerojatno da su same osmanske vlasti imale posebne razloge za ovakvu politiku u vrijeme kada je Karadžićeva ćirilica još uvijek bila zabranjena u samoj Kneževini Srbiji, pa se stoga može pretpostavljati da je do ove odluke došlo posredstvom onih krugova u Habsburškoj Monarhiji koji su promovirali Karadžićevu književnojezičnu reformu na južnoslavenskom prostoru. Upravo kroz Sopronovu djelatnost mogli su lako utjecati na buduća štokavska izdanja u Bosanskom vilajetu. Sopron je već najesen 1866. godine svoju tiskaru prodao osmanskim vlastima, koje su je preimenovala u Vilajetsku štampariju, a iduće se godine vratio u Zemun (Grčević 2015: 387-388).

Premda se može tvrditi da su Karadžićeva ćirilica i jezična stilizacija prevladavale u službenoj upotrebi u kasnom osmanskom razdoblju, valja ipak napomenuti da su od 1869. godine nadalje pa sve do kraja osmanske uprave 1878. godine u Vilajetskoj štampariji izlazili i latinički administrativno-pravni tekstovi koji su u skladu s književnom praksom bosanskohercegovačkih katolika u načelu³ slijedili pravopis i jezičnu stilizaciju zagrebačke filološke škole (ibid.: 388, nap. 15). Ovakvo je stanje neke istraživače čak podsjetilo na praksu iz Skupštine SFRJ: »No, od 1869. godine susrećemo se sa nečim novim (...) a to je pojavljivanje zakona i zakonskih propisa istovremeno na dva pisma i na dva književnojezička koda. To je, mada zvuči nevjerojatno, nešto slično onome što danas imamo u Skupštini Jugoslavije: identičan zakonski tekst se 'prevodi' na dva ustaljena književnojezička koda primjerena konfesionalnoj (nacionalnoj) literarnojezičkoj tradiciji« (Okuka 1991: 48-49).

Stroga konfesionalna podijeljenost bila je karakteristična i za organizaciju školstva za vrijeme osmanske uprave. Državne su vlasti naime aktivno podržavale samo razvoj islamskih prosvjetnih ustanova, a drugim su vjerskim zajednicama sve do 19. stoljeća prepuštale autonomnu organizaciju školstva, koja je ovisila o njihovim vlastitim inicijativama i mogućnostima (Papić 1978: 10; Papić 1982: 18). Udžbenici koji su se koristili za osmanske vladavine stoga nisu bili ujednačeni ni u sadržaju ni u jezičnom izrazu, već su odražavali šarenilo tadašnjih književnojezičnih praksi.⁴ U katoličkim je udžbenicima, kao što smo rekli, u posljednjim desetljećima osmanske uprave načelno već prevladavala jezična stilizacija

² Sopron je u Zemunu natiskao samo jedno izdanje Karadžićevom grafijom i fonološkim pravopisom, a nakon toga preselio se u Sarajevo (Grčević 2015: 387, nap. 14).

³ Možemo naći i primjere latiničkih tekstova koji slijede vukovsku književnojezičnu stilizaciju i fonetski pravopis, a uz to i ćiriličke tekstove s morfonološkim likovima u pravopisu (Okuka 1991: 49-50).

⁴ Za pregled književnojezičnih izraza koji su se rabili prije okupacije v. Okuka 1991: 11-18. O udžbenicima koji su se za osmanske vladavine rabili u pravoslavnim školama v. Bogićević 1965: 38-43 i Papić 1978: 151-152, u katoličkim školama Bogićević 1965: 84-91 i Papić 1982: 85-91 te u muslimanskim školama Bogićević 1965: 121-123 i Ćurić 1983: 39-42.

zagrebačke filološke škole, a u pravoslavnim udžbenicima najvjerojatnije⁵ Karadžićeva reformirana ćirilica i jezična stilizacija. Premda se materinski jezik u muslimanskim školama nije sustavno izučavao, u posljednjim se desetljećima osmanske uprave javljaju prvi tiskani vjeronaučni udžbenici na narodnom jeziku i prilagođenom arapskom pismu, zvanom arebica.

2.2 Razdoblje »prohrvatskoga kursa« u okupacijskoj kulturnoj politici

Vrhovni zapovjednik austrougarske vojske u tijeku same okupacije bio je krajiški general Josip Filipović, koji u Bosnu i Hercegovinu nije predvodio samo vojsku, nego i više stotina hrvatskih činovnika za rad u okupacijskom birokratskom aparatu (Grčević 2015: 388-390). Uskoro nakon toga uslijedile su mjere zbog kojih je uobičajeno govoriti o »prohrvatskom kursu« u prvim nekoliko godina austrougarske uprave.

U Bosni i Hercegovini je nakon okupacije prestalo tiskanje ćiriličnih tiskovina, a u školstvo, upravu, novinstvo i zakonodavstvo bili su uvedeni latinica te jezična stilizacija zagrebačke filološke škole. Okupacijske su vlasti u unutarnjem i vanjskom saobraćaju redovno koristile hrvatski naziv za jezik, a velika se mjera hrvatskoga patriotizma mogla osjetiti i u pisanju novih službenih novina (ibid.). Premda Filipović ovakvu politiku nikako nije mogao izvoditi bez znanja vladajućih krugova, ona zbog narušavanja nedavno uspostavljene dualističke ravnoteže u Monarhiji ipak nije mogla duže potrajati. Već je krajem veljače 1879. godine uloga guvernera okupiranih zemalja pripala ministru zajedničkih financija, a kad je ovo mjesto 4. lipnja 1882. godine zasjeo Benjamin Kállay, došlo je i do čistke u birokratskom aparatu, koji je izgubio svoj hrvatski karakter (ibid.: 390-391).

Promjena u politici se u ovo vrijeme počela nazirati i na jezičnoj razini. Krajem srpnja 1880. godine uredničku je dužnost službenih *Bosansko-hercegovačkih novina* preuzeo vojvođanski Srbin Ivan Vasin Popović, što se odmah odrazilo u jeziku, pismu i pravopisu novina napuštanjem nenovoštokavskih posebnosti zagrebačke filološke škole (ibid.: 391). Popović će kasnije sudjelovati u komisiji koja će određivati jezik i pravopis novih državnih školskih knjiga (v. potpogl. 2.4).

⁵ Pravoslavne su škole koristile udžbenike iz Vojvodine ili Kneževine Srbije (Papić 1978: 72), koje su osmanske vlasti zbog neprihvatljivih nacionalističkih sadržaja često zabranjivale i zapljenjivale (ibid.: 16). Kako bi pokušale suzbiti njihov utjecaj, vlasti su od 1867. godine nadalje u Vilajetskoj štampariji tiskale i besplatno dijelile cenzurirane udžbenike za pravoslavne škole, koji ujedno predstavljaju prve udžbenike nakon Karadžićeva Bukvara iz 1827. godine koji bi bili tiskani na njegovoj reformiranoj ćirilici (ibid.: 75-76). Valja pak imati na umu da su se uz njih, premda u smanjenoj mjeri, ipak dalje koristili i prokrijumčareni udžbenici iz susjednih zemalja (Bogičević 1965: 38-40). Pravoslavne su škole u Bosni i Hercegovini stoga u potpunosti počele koristiti knjigama na reformiranoj ćirilici tek poslije 1868. godine, kad je ona prestala biti zabranjena u Kneževini Srbiji, na što je uvelike utjecala i njezina službena upotreba u Bosanskom vilajetu (Grčević 2015: 387).

Okupacijske su vlasti također veoma rano počele najavljivati modernizaciju školstva. Zemaljska je vlada 26. kolovoza 1879. godine izdala naredbu o ustrojavanju dva tečaja »u svrhu učenja čitanja i pisanja hrvatskog jezika latinskim pismeni,« koja će kasnije prerasti u prve dvije državne interkonfesionalne škole u Bosni i Hercegovini. Indikativna za kasniji razvoj jeste pak činjenica da je Zajedničko ministarstvo financija već 12. rujna naredilo okupacijskim vlastima da ubuduće umjesto hrvatskoga naziva za jezik upotrebljavaju izraz »zemaljski« jezik (Papić 1972: 10).

2.3 Konfesionalno školstvo za vrijeme austrougarske okupacije

Premda je okupacijska uprava na početku pretpostavljala da će konfesionalne škole zbog kvalitetnijih državnih interkonfesionalnih škola prije ili poslije »odumrijeti« (Bogićević 1965: 148), do takva raspleta događaja ipak nije došlo. Ovomu je poglavljju zato cilj ukratko predstaviti razvoj i karakteristike pojedinih vrsta konfesionalnoga školstva nakon okupacije.

S obzirom da je pitanje organizacije školstva za franjevački red u novim društvenim prilikama bilo od periferna značaja, od svih su konfesionalnih škola upravo katoličke pružale još najmanji otpor uvođenju državnoga školstva. Većina tradicionalnih franjevačkih škola već je do 1883. godine bila pretvorenih u državne škole (Papić 1982: 112-114), a od Vladinih⁶ uputa nisu odstupale ni škole ženskih redovnica, koje su kao jedine katoličke konfesionalne škole za vrijeme austrougarske uprave koristile državne nastavne planove i udžbenike (ibid.: 116).

Prilično pak agresivnija bila je reakcija pravoslavnih crkvenih općina i crkveno-školskih odbora, koji su konfesionalno školstvo već prije okupacije smatrali sredstvom izgradnje srpske nacionalne svijesti (Okey 2007: 51). U njima su se dalje koristili vojvođanski i srbijanski udžbenici, koje su vlasti zbog neprihvatljivih sadržaja redovno zapljenjivale i zabranjivale (Papić 1978: 151-152). S obzirom da su se služili istim udžbenicima, polaznici ovih škola učili su dakle isti književni jezik kao njihovi vojvođansko-srpski i srbijanski vršnjaci.

Muslimanske su konfesionalne škole i nakon okupacije bile usredotočene isključivo na podučavanje arapskoga jezika i vjeronauka (Bogićević 1965: 228). Premda se Zemaljska vlada više puta zauzimala da bi se u njima podučavali latiničko ili ćiriličko pismo, njezini pokušaji nisu urodili uspjehom (ibid.: 235-238). Nakon 1907. godine su se u njima opet počeli koristiti udžbenici na domaćem jeziku, no i oni su bili tiskani isključivo arebičnim pismom (ibid: 240).

⁶ Kada riječ *Vlada* pišemo velikim slovom, mislimo na Bosanskohercegovačku zemaljsku vladu.

2.4 Okolnosti nastanka posebnih udžbenika za državne škole

Jedan od najvećih problema s kojim se Zemaljska vlada suočavala pri organizaciji interkonfesionalnoga školstva bilo je upravo pitanje odgovarajućih školskih knjiga. Autori hrvatskih i srpskih udžbenika iz ovoga vremena nisu pretpostavljali da će oni biti korišteni u zemlji s toliko vjerski raznolikim sastavom stanovništva, pa su zato sadržavali brojne tekstove koji su bili uvrjedljivi za muslimane, Židove ili pravoslavce (Šator 2004: 104-105). Vlada se na početku ipak odlučila za korištenje hrvatskih knjiga, pri čemu je navodno prevagnulo to što su za razliku od srpskih sadržavale tekstove i na ćirilickom i na latiničkom pismu (Dlustuš 1894: 100), premda nema dvojbi da su od njih bile prihvatljivije i u političkom smislu.

Učenici svih vjeroispovijesti koji su pohađali državne škole u prvih nekoliko godina okupacije služili su se dakle udžbenicima koji su slijedili književnu stilizaciju zagrebačke filološke škole (Grčević 2015: 389). Njihov jezični izraz ipak nije ostao bez prigovora - pravoslavci su ih kritizirali zbog etimološkog pravopisa, »a još ih se neugodnije dojmiše istorički oblici u pluralu imena (...) pa im je jezik u rečenim knjigama izlazio nekako tugj« (Dlustuš 1894: 100-101). Iako se Zajedničko ministarstvo financija već 1881. i 1882. godine zauzelo za uvođenje posebnih udžbenika za državne škole (Papić 1991: 62), čini se da je do konkretne odluke došlo nakon što se Ministarstvo pod Kállayevim vodstvom u veljači 1883. godine raspitalo kakav dojam udžbenici za državne škole pružaju o Bosni i Hercegovini (Okey 2007: 67).

Zadaća pisanja novih školskih knjiga pripala je Ljubuju Dlustušu, Vladinu referentu za školstvo (Dlustuš 1910: 220). Dlustuš je etimološkim pravopisom napisao radnu verziju nove početnice za državne škole, no Zajedničko ministarstvo financija odbilo ju je tiskati (Grčević 2015: 393). Kako bi se postigao kompromis glede jezika i pravopisa novih udžbenika, Vlada je sazvala posebno povjerenstvo u kojemu su uz Vladine predstavnike sudjelovali i domaći uglednici.⁷ Komisija je bila suglasna da čitanke trebaju biti napisane »meridijanskim« odnosno hercegovačkim dijalektom (štokavskom ijekavštinom), no nije uspjela postići dogovor oko njihova pravopisa. Članovi su predlagali i formiranje nove kvalificirane komisije, koja bi imala zadatak provjeravati ispravnost jezika i pravopisa u svim udžbenicima za državne škole (Papić 1991: 63-64).

Zemaljska je vlada također zatražila recenziranje Dlustuševa rukopisa, što je povjerila umirovljenome ravnatelju Franji Klaiću te gimnazijskom učitelju Franji Vuletiću. Klaić,

⁷ Članovi povjerenstva bili su Antun Vuković, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Kosta Hörmann, Đorđe Nikolajević, fra Alojzij Mišić, Ivan Vasin Popović, Franjo Vuletić i Ljuboj Dlustuš (Šator 2004: 78).

polazeći sa stanovišta zagrebačke filološke škole, Dlustušev je rukopis ocijenio negativno, smatrajući suvišnim već samo pripremanje posebnih udžbenika za bosanskohercegovačke škole »budući da u Bosnoj i Hercegovini stanuje isti narod, koji se u trojednoj kraljevini, ravna po jeziku istomu« (Šator 2004: 77).⁸ Vuletić je pak rukopis ocijenio pozitivno, ističući u recenziji prednosti fonetskoga pravopisa i pozivajući se na Dositeja Obradovića, Vuka Karadžića, Đuru Daničića te na činjenicu da su ga počeli prihvaćati i »etimologičari« (ibid.: 78).

Slične je argumente navodila i Zemaljska vlada kad je Zajedničkom ministarstvu predložila uvođenje Karadžić-Daničićeva pravopisa u službenu upotrebu. Istakla je da se njime koriste eminentni književnici poput Karadžića, Daničića, Miklošića, Budmanija, Vrčevića i Ljubiše te da se počeo koristiti i u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, što znači da će etimološki pravopis s vremenom biti potisnut i u Hrvatskoj, »zemlji najstrožih etimologičara.« Vlada je također naglašavala da su pravoslavci najbrojnija konfesija u zemlji i da »dijelom imaju i dobre konfesionalne škole, pa se stoga mora voditi računa o zadovoljavanju ovog elementa« (Papić 1991: 64). Ministarstvo je 28. svibnja 1883. godine ovaj prijedlog prihvatilo i redigiranu Dlustuševu *Početnicu* tiskalo objema pismima u 10 000 primjeraka (Grčević 2015: 394).

Standardizacijski procesi u Bosni i Hercegovini posredno su utjecali i na razvoj književnojezične norme u Hrvatskoj. Matica je hrvatska upravo zbog Bosne i Hercegovine u svojim izdanjima od 1889. godine nadalje počela koristiti fonetski pravopis te sinkretizirane padežne nastavke u D, L i I mn., a Ivan je Broz uvođenje fonetskoga pravopisa u Hrvatskoj branio pozivanjem na njegovu uporabu u Bosni i Hercegovini te Dalmaciji. Smatrao je naime da će Hrvati inače »ove krajeve izgubiti, - njihove se škole ne će moći služiti našim školskim knjigama. A time gubimo kudikamo više, nego što dobivamo vežući se etimologijskim pravopisom sa Slovincima« (ibid.: 395).

Dlustuš je o djelovanju druge Vladine komisije za jezik, do čijeg je osnivanja kasnije doista došlo, pisao u jednom memoarskom tekstu iz 1910. godine: »Rekoše prije dvije tri godine neke naše novine, da ja nijesam ni znao pisati, dok nijesam došao u Bosnu, već da sam to tek ovdje naučio. To sam ja onda i sam rekao (...) za stvarnu ispravnost ovih rukopisa i za valjanu metodičku obradu njihovu jamčim ; što se pak tiče jezika, ne mogu reći, da mi je onaki čist i lijep, kakav je u govoru naroda ovih zemalja« (Dlustuš 1910: 220). Vladi je stoga predložio

⁸ S obzirom na temu našega rada, posebno se zanimljivim čini njegov stav o orijentalizmima: »Pošto turski jezik nije kulturni jezik, to bi i glavna zadaća bosansko-hercegovačkih pučkih školah morala biti, školskim knjigami čistiti narodni jezik od turskih riječi« (Šator 2004: 77).

formiranje komisije »od domaćih ljudi, po mogućnosti analfabeta, ili bar aliterata, pa neka ovi upriliče jezik u školskim knjigama prema sluhu i duši naroda. Tako i bi. Nije doduše vlada u komisiju prikupila analfabete, što mi je gotovo žao, ali je prikupila ugledne domaće ljude i zvaničnike, za koje se moglo reći, da im se i u govoru i u čuvstvu maternji jezik onako očuvao, kako su ga s majčinim mlijekom usisali« (Dlustuš 1910: 221).⁹

Komisija je održala ukupno osamdeset sjednica dok nije »prorešetal« sve četiri čitanke za osnovne škole: »Živa li bijaše razgovora u onim anketama! Čvrsto li se koji put uhvatismo u koštac za kakvu riječ, za kakvu sintaktičku osebinu! Miloš Mandić [prvi bosanskohercegovački novinar] lijepo bi nam umio protumačiti: tamo oko Višegrada kažu to ovako, onamo oko Trebinja vele tako; eno kod Bišća govore onako, a kod Vinkovaca u Slavoniji rekli bi ovako! Mehmed-beg Kapetanović opet pun bijaše anekdota i pričica (...) Kad bi se drugi zakvačili radi nekog sinonima: jedni, treba ovako, a druga, ne valja tako, već ovako, on istom odbije dva-tri dima, pa presiječe: Risto kovač i kovač Risto, jedno je te isto. Literatura nam za naše debate bijaše: Vukov rječnik, Vukove i Vrčevićeve pripovijesti, Daničićevi oblici i njihova sintaksa i Daničićev Stari Zavjet« (ibid.).

Ovi citati poprilično jasno pokazuju da je jezik bosanskohercegovačkih čitanke bio oblikovan prema izrazito vukovskim normativnim principima. Uzmemo li u obzir prestiž koji je među vukovskim filozofima uživao govor prostoga puka, lakše možemo razumjeti i djelovanje Vladine komisije za jezik, čiji su bosanskohercegovački članovi mogli pružati dragocjene povratne informacije o tome kakav bi trebao biti jezik čitanke da bi odgovarao stanju u bosanskohercegovačkim govorima. Kao što kaže Marko Samardžija, »uvjerenje vukovaca da je Karadžić (...) vjerno zabilježio jezik svoga zavičaja, zajedno s ponešto zakašnjelom romantičarskom slabosti spram folklornoga, pogodovalo je nastanku ideala zvanoga 'čist narodni jezik' preko kojega je Istočna Hercegovina, daljnji jezični zavičaj Karadžićev, proglašena 'srpskohrvatskom Toskanom' kojoj su se mnogi oduševljeno divili, iako su je tek rijetki (...) upoznali ili poznavali« (1997: 116-117).

Mogli smo vidjeti da se veoma sličan vrijednosni sud spram narodnoga jezika u Bosni i Hercegovini može primijetiti i u citiranim iskazima Ljuboja Dlustuša, osobe koja je možda bila

⁹ U komisiji su sudjelovali pravoslavni arhimandrit Đorđe Nikolajević, Mehmed-beg Kapetanović Ljubušak, Miloš Mandić, Nezir ef. Skalić, Antonije Jeftanović, Gjuro Bujher, Ljuboje Dlustuš, Kosta Hörmann i Nikola Kašiković (Dlustuš 1910: 221).

i najutjecajnije pri sastavljanju državnih čitanki. Kako se pak ovakav pristup književnom jeziku konkretno odrazio u odnosu spram orijentalizama, moći ćemo vidjeti u idućem poglavlju.

3. Istraživanje

3.1 Ciljevi

Ciljevi su našeg istraživanja a) popisati relevantne orijentalizme iz našega korpusa te ih podijeliti u semantičke kategorije, b) popisati kontaktne sinonime u kojima kao jedna od komponenata nastupa orijentalizam, c) komentirati udio orijentalizama u pojedinim vrstama tekstova i d) ocijeniti mjeru njihove standardnojezične prihvaćenosti te u općem smislu protumačiti njihovo mjesto u književnom jeziku bosanskohercegovačkih državnih čitanki.

3.2 Korpus i metodologija

Korpus za naše istraživanje uključuje sve čitanke koje su se koristile u bosanskohercegovačkim državnim osnovnim školama te obuhvaća ukupno pet bibliografskih jedinica - svakome od četiriju razreda pripadala je po jedna čitanka, a čitanka za prvi razred izašla je u dva sveska. Njihove detaljne bibliografske podatke navodimo u popisu izvora na kraju rada.

Pojedina izdanja čitanki kojima smo se služili izašla su u poprilično široku vremenskom rasponu, no ne čini se da bi ovaj nedostatak mogao bitno utjecati na ishode istraživanja. Sadržaj čitanki kroz vrijeme se naime nije mnogo mijenjao, što smo provjerili usporedbom izdanja Četvrte čitanke iz 1887. i 1912. godine. Usporedba je kao jedinu zamjetljivu sadržajnu razliku pokazala da je starije izdanje čitanke od novijeg bogatije za tri teksta, što znači da se opseg čitanki kroz vrijeme najvjerojatnije sužavao.

Same čitanke sadržavale su poprilično širok izbor tekstova. U njima se osim prigodnih tekstova o svakodnevicu mogu naći i narodne epske pjesme te pripovijetke, autorske lirske pjesme, pa i znanstvenopopularni tekstovi s prirodoslovnom tematikom. Teško bi se moglo očekivati da će svi ovi tekstovi imati sličan sastav leksika, što se naravno odražava i u udjelu orijentalizama.

Napominjemo da u popis orijentalizama iz razumljivih razloga nismo uvrstili *sve* lekseme orijentalnoga porijekla koji se mogu pronaći u čitankama, nego prije svega one orijentalizme koji ili iz današnje perspektive djeluju obilježeno ili su iz drugih razloga zanimljivi za istraživanje (npr. egzotizmi). Prema tome, u popisu nema orijentalizama kao što su *čak*, *baš* ili *barut* jer je riječ o neobilježenim leksemima čija prisutnost u korpusu ni po čemu ne iznenađuje.

Podjela orijentalizama koje se ovdje pridržavamo oslanja se prije svega na značenjsku podjelu iz rječnika *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* Abdulaha Škaljića (1966: 25-26). Za takvu smo se podjelu odlučili jer se može primijetiti da su podjele prema značenju i inače uobičajene u radovima u kojima se analiziraju orijentalizmi, a neki se autori posredno oslanjaju upravo na podjelu iz spomenutoga rječnika (Budimir 2014: 64-69).

Uz svaki orijentalizam navodimo po jednu potvrdu iz svake analizirane čitanke, a kod manje poznatih leksema navodimo u napomeni i značenja. Velika većina navedenih definicija potječe iz Škaljićeva rječnika i u tim primjerima njihovo porijeklo nije posebno naznačeno.¹⁰ Ako se pak leksem u tom priručniku ne može naći, navodimo definicije iz Rječnika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (RJAZU) ili sa Hrvatskoga jezičnog portala (HJP). Uz pojedine definicije nismo navodili točne stranice na kojima se nalaze jer se one u svim spomenutim priručnicima bez poteškoća mogu pronaći pod odgovarajućom natuknicom, a ukoliko definiciju zbog dubletnih oblika treba tražiti pod drugačijom natuknicom, nju navodimo iza skraćenice »s. v.« (*sub verbo*).

3.3 Rezultati istraživanja

3.3.1 Pregled orijentalizama

Osobna imena:¹¹ Ahmed (TČ 38, ČČ 44), Alija (PČb 8, ČČ 287, TČ 29), Asim (DČ 5, TČ 200), Avdaga/Avdo (DČ 89, TČ 190, ČČ 17), Ćamila (PČa 30, DČ 141), Emin/Emina (PČa 32, ČČ 283), Esad (PČa 36, DČ 79, TČ 44, ČČ 247), Ešref (PČa 32, DČ 51), Fatima/Fata (PČa 16, PČb 37, TČ 197), Feham (PČa 36), Fejzo (PČa 31), Gjulska (PČa 37), Hamid (DČ 87), Hasan (PČa 36, DČ 5, TČ 43, ČČ 274), Ibro/Ibrica (PČb 28, TČ 187, Hata (PČa 33), Hasnija (PČa 37), Husein/Husejn/Huso (DČ 35, TČ 173, ČČ 267), Ismet (PČa 33, DČ 88), Mehmed (PČa 36, DČ 132), Mejrema (PČa 13, ČČ 243), Muhamed/Mujo (DČ 81), Mustafa (DČ 54, TČ 75, ČČ 271), Omer (PČa 30, DČ 132, TČ 38), Osman (PČa 16), Rasema (PČa 37), Salko (TČ 38), Selim (PČb 37), Smail (PČb 44), Suljo (TČ 187), Šaban (PČa 31), Šemsa (PČa 37), Uma (PČa 37), Umija (PČa 29, DČ 142).

¹⁰ S obzirom da je riječ o izvadcima iz rječničkih natuknica, odlučili smo ih prenijeti poštujući izvorni pravopis. Većina navedenih citata stoga počinje malim slovom.

¹¹ Navedeni spisak obuhvaća imena svih fiktivnih likova koji se javljaju u državnim čitankama. Na njih smo se ograničili jer su autori čitanke samo u primjerima fiktivnih likova mogli slobodno birati kakva će im imena nadjenuti, što nije bilo moguće u slučaju istinskih povijesnih ličnosti ili ličnosti iz narodnih predaja.

Vjerski život, narodna vjerovanja i običaji: *čauš* (TČ 32),¹² *derviš* (ČČ 28), *hala* (DČ 26, TČ 18),¹³ *hadžija* (ČČ 64), *hamajlija* (PČb 9), *havijet* (ČČ 120),¹⁴ *hodža* (TČ 6), *imam* (ČČ 84), *jengjibula* (TČ 32)¹⁵ i *mula* (ČČ 85).¹⁶

Pravo, administracija i državno uređenje: *aps* (ČČ 18), *bujruntija* (ČČ 84),¹⁷ *dava* (ČČ 17),¹⁸ *davudžija* (ČČ 18),¹⁹ *ferman* (ČČ 84), *haznadar* (DČ 125),²⁰ *hućum-murasela* (ČČ 84),²¹ *ilam* (ČČ 84),²² *izun* (ČČ 72),²³ *kadija* (TČ 6), *kamejkam* (ČČ 17),²⁴ *murećep* (TČ 60),²⁵ *ridžal* (ČČ 71),²⁶ *terdžuman* (ČČ 85)²⁷ i *testir* (ČČ 72).²⁸

Osmanske vojne/upravne titule: *aga* (ČČ 85), *baša* (TČ 40, ČČ 84),²⁹ *beg* (DČ 132, TČ 39), *efendija* (ČČ 84), *paša* (TČ 40, ČČ 84), *serdar* (TČ 60), *vezir* (TČ 29, ČČ 69).

Vojska, oružje i ratovanje: *alaj-barjak* (ČČ 83),³⁰ *alaj-beg* (ČČ 83),³¹ *bajrak* (PČb 8, TČ 61), *barjaktar* (ČČ 85), *bedemi* (TČ 45, ČČ 61), *buzdovan* (TČ 61, ČČ 68), *čador* (ČČ 108), *ćorda* (ČČ 68),³² *dimiskija* (ČČ 63),³³ *fišek* (ČČ 73), *hendek* (ČČ 109),³⁴ *izmirna* (ČČ 63),³⁵ *jenjičar*

¹² »m (tur.) vođa svatova, koji se brine o redu u svatovima.«

¹³ S. v. »āla, hāla«: »f (tur.) mitološko čudovište srodno aždahi i zmaju koje ima jaču duhovnu silu od aždaha, a leti kao zmaj i vila. Vjeruje se da vodi oblake i navodi grad na ljetinu.«

¹⁴ Leksem u ovom obliku nije prisutan u razmatranim rječnicima. Najvjerojatnije je riječ o hiperijekavskoj inačici leksema *avet* s početnim neetimološkim fonemom *h*.

¹⁵ »f (tur.) djeveruša, jenda.«

¹⁶ »m (ar.) učen čovjek, teolog; kadija u većim gradovima.«

¹⁷ »f (tur.) naredba, zapovjedno pismo paše, valije.«

¹⁸ »f (ar.) tužba, otužba; parnica; tvrdnja.«

¹⁹ »m (ar.-tur.) tužitelj.«

²⁰ »m (ar.-pers.) čuvar riznice, blagajnik.«

²¹ *Hućum* = »m (ar.) presuda; suđenje«, *murasela* = »f (ar.) 1. poslanica; službeno pismo kadije upućeno kao pozivnica ili kao nalog.«

²² »m (ar.) sudska odluka koju izdaje kadija; zvanično rješenje.«

²³ »m (ar.) dozvola, dopuštanje, privola, pristanak.«

²⁴ S. v. »kajmèkām, kajmākām«: »m (ar.) zastupnik vezira ili valije u jednom upravnom području ili u nekoj dužnosti; sreski načelnik.«

²⁵ S. v. »murècef, murècep«: »m (ar.) crnilo, vrsta crnog mastila, tinte.«

²⁶ »m (ar.) dostojanstvenik, velikaš, odličnik.«

²⁷ »m (ar.) tumač stranih jezika, prevodilac.«

²⁸ »m (pers.) 1. dozvola, dopuštenje.«

²⁹ »m (tur.) 1. starješina, poglavar, prvak, odličnik. 2. kao titula odličnijim ili imućnijim građanima: *Hasan-baša*, *Omer-baša*. 3. janjičar, titula prostog janjičara.«

³⁰ »m (tur.) svečana zastava koja se stavlja ili nosi za vrijeme kakve svečanosti; službena zastava.«

³¹ »m (tur.) 1. zapovjednik spahija u sandžaku; svaki je sandžak imao svoga alajbega.«

³² »f (pers.) sablja.«

³³ »f (ar.) sablja izrađena, kovana u Damasku.«

³⁴ »m (pers.) opkop, rov iskopan oko zidina utvrđenog grada; duboki i široki jarak iskopan oko nečeg radi sprječavanja pristupa.«

³⁵ Ni u jednom od konsultiranih rječnika nije navedeno odgovarajuće značenje. Vjerojatno je riječ o nekakvu trgovačkom blagu iz anadolskoga grada Izmira: »Evo indijske svile (...) gume, tamjana, **izmirne**, hurme, atlasa, - sve, što tu vidiš, to će deve prenositi od Senegala do Bagdada, Meke, Kajira i Aleksandrije« (ČČ 63).

(TČ 40, ČČ 82), *kalauziti* (ČČ 90),³⁶ *karakol* (Pb 16),³⁷ *karaula* (TČ 50), *katana* (PČb 12),³⁸ *kundak* (TČ 135), *meteriz* (ČČ 82),³⁹ *ordija* (ČČ 74),⁴⁰ *prangija* (DČ 60), *pusat* (ČČ 71),⁴¹ *sačma* (TČ 84), *tabija* (TČ 38), *šešana* (ČČ 259),⁴² *tucak* (ČČ 26)⁴³ *tobdžija* (TČ 170), *tane* (ČČ 130), *umeteriziti se* (ČČ 82).⁴⁴

Građevinarstvo i kućanstvo: *avlija* (PČb 10, DČ 18, TČ 26), *basamaci* (PČb 44, DČ 14), *bašča* (PČb 18, DČ 107, TČ 94, ČČ 277), *berenluk* (TČ 132),⁴⁵ *boj* (PČb 30, TČ 39),⁴⁶ *bostan* (PČa 18), *mutvak* (DČ 13), *čam* (TČ 127),⁴⁷ *česma* (ČČ 267), *čemer* (DČ 13, TČ 91),⁴⁸ *čengel* (DČ 91),⁴⁹ *čeremit* (DČ 14, ČČ 218),⁵⁰ *direk* (DČ 120, ČČ 49), *divanhana* (DČ 14), *duvar* (PČa 15, PČb 10, DČ 56, TČ 163), *halvat* (TČ 51),⁵¹ *hambar* (PČb 21, TČ 56), *harman* (ČČ 211),⁵² *kapija* (ČČ 61), *kat* (Č 51), *kube* (TČ 38), *munara* (TČ 38, ČČ 66), *odžak* (PČa 27, TČ 45, ČČ 51),⁵³ *odžaklija* (TČ 46),⁵⁴ *oluk* (TČ 48),⁵⁵ *spajvantiti* (DČ 14),⁵⁶ *sulunar* (ČČ 200),⁵⁷ *šerbetiti* (PČb 10) odnosno *ošerbetiti* (DČ 14),⁵⁸ *trabozan* (DČ 14).⁵⁹

Urbanizam: *baščaršija* (ČČ 85), *beledija* (PČb 30, ČČ 48),⁶⁰ *bezistan* (TČ 39, ČČ 85), *čaršija* (DČ 117, TČ 39, ČČ 73), *čuprija* (PČb 27, DČ 98, TČ 43, ČČ 82), *kaldrma* (PČb 30, ČČ 47),

³⁶ »pokazivati put, provoditi.«

³⁷ »m (tur.) 1. noćni stražar, noćobdija. 2. stražar uopšte. 3. patrola.«

³⁸ »m (mađž.) husar, naoružani vojnik-konjanik.«

³⁹ »m (pers.) opkop od zemlje, rov, šanac.«

⁴⁰ »f. (tur.) vojska, armija u Turskoj Carevini.«

⁴¹ »m (tur.) 1. oružje. 2. konjska odora, konjska oprema.«

⁴² »(pers.) vrsta duge puške u koje unutrašnji dio cijevi ima šest izoliranih (izdubjenih) pruga.«

⁴³ »m (tur.) zarobljenik, sužanj; zarobljenik koji ide po svijetu da skupi z sebe otkup radi oslobođenja. Otud glagol *potucati se* (v.).«

⁴⁴ »ušančiti se.«

⁴⁵ Ovaj se leksem ne javlja ni u jednom od konsultiranih rječnika. Očito je riječ o nekakvu predmetu koji se koristio u građevinarstvu: »Tu se grade (...) krajnji i srednji berenluci, kojima se prikivaju ljetve na krovu« (TČ 132).

⁴⁶ »m (tur.) kat, sprat.«

⁴⁷ »m (tur.) četinar, crnogorica, bor.«

⁴⁸ »m (pers.) 3. svod (u vrata, prozora, mosta i sl.)«

⁴⁹ »m (pers.) gvozdena kuka.«

⁵⁰ S. v. »čeremid, čeremid n i čeremida, čeremida f«: »(grč.) polukružni, žljebasti krovni crijep.«

⁵¹ »m (ar.) velika, prostrana soba u prizemlju starih kuća.« Ovdje taj leksem zapravo znači *katakombe*: »Ispod njega izrovljena je i divno uzidana pod brijegom nekadašnja kraljevska grobnica, što je sad Jajčani zovu halvat, a učeni ljudi, koji sa strane dolaze, zovu je katakombe« (TČ 51).

⁵² »m (pers.) gumno.«

⁵³ »m (tur.) 1. kuća, dom; porodica, koljeno, rod. 2. plemićka, begovska kuća čija su vrata uvijek otvorena za putnike-namjernike i u kojoj se, zbog toga, vatra na ognjištu (na odžaku) ne trne; dobra, bogata kuća. 3. 'lanjičarski odžak' je lanjičarski štab koji se dijelio na jedinice tzv. 'orte'.«

⁵⁴ »f (tur.) soba, prostorija, koja ima ognjište sa zidanim dimnjakom.«

⁵⁵ »m (tur.) limeni žlijeb za odvođenje kišnice sa krova, odvodna limena cijev; žlijeb.«

⁵⁶ S. v. »pajvant, pajvan«: »m (pers.) spona, uže na konjskim nogama, čustek. »pajvanta« f 1. žioka ili gredica koja, postavljena horizontalno, služi za spajanje rogova na kući. 2. podupirač, potporni kolac, toranj.«

⁵⁷ »m (gr.) cijev za peč, dimnjak.«

⁵⁸ »krečiti, bijeliti krečom (preneseno značenje usljed sličnosti zavarenog kreča, pripremljenog za krečenje, sa razmućenim šerbetom od šećera).«

⁵⁹ »m pl. (grč.) debeli parmačići (kočići) kojima se ograđuju stepenice, sofe ili što drugo; balustrada.«

⁶⁰ »f (ar.) gradska vijećnica, gradska opština.«

kaldrmisati (TČ 205, ČČ 219) i *kaldrmljenje* (ČČ 159), *komšilik* (DČ 144), *konak* (DČ 52, TČ 39, ČČ 27), *lagum* (ČČ 80),⁶¹ *megdan* (DČ 21), češće *mejdan* (PČb 8, DČ 134, ČČ 107), *mehana* (DČ 78, ČČ 207), *mehcema* (ČČ 85),⁶² *pazar* (DČ 27, TČ 8, ČČ 66) i *pazarište* (ČČ 11), *sahat-kula* (TČ 45), *saraji* (ČČ 72), *sokak* (PČb 30, DČ 4, TČ 39, ČČ 119), *šeher* (TČ 45, ČČ 84) i *taraba* (DČ 25, ČČ 102).

Trgovina, novac, zanat i privreda: *aršin* (TČ 115), *dućandžija* (DČ 6), *esap* (ČČ 33),⁶³ *magaza* (PČb 10, DČ 13, TČ 159, ČČ 117), *mušterija* (ČČ 62), *halat* (PČb 31, TČ 131, ČČ 267), *halvaluk* (TČ 73),⁶⁴ *harčiti* (TČ 10), *hesabiti* (TČ 31), *kalajisati* (TČ 133), *kalfa* (ČČ 207), *karvan* (TČ 28, ČČ 63), *majdan* (PČb 24, DČ 96, TČ 45, ČČ 171),⁶⁵ *medžidija* (ČČ 18),⁶⁶ *oka* (TČ 48), *para* (PČb 9, TČ 52, ČČ 109), *pazariti* (TČ 14, ČČ 109), *rizma* (ČČ 283).⁶⁷

Zanatski alati i pribor: *ćiriš* (DČ 130),⁶⁸ *ćusegija* (TČ 132),⁶⁹ *ćuskija* (TČ 132),⁷⁰ *kaluf* (DČ 6, TČ 128), također *kalup* (ČČ 142),⁷¹ *terezija* (PČb 43), *tutkal* (TČ 84).⁷²

Trgovačko blago: *čoha* (TČ 132), *ćelibar* (ČČ 159), također *ćilibar* (ČČ 166), *džamfes* (PČb 48),⁷³ *fildiš* (ČČ 114),⁷⁴ *japija* (DČ 13),⁷⁵ *kadifa* (TČ 73, ČČ 73), *merdžan* (ČČ 50),⁷⁶ *samur* (DČ 92) i *sedef* (ČČ 282).

Zanimanja: *baštovan* (PČb 39, ČČ 48), *bojadžija* (TČ 113), *ćebedžija* (TČ 39), *ćumurdžija* (DČ 79), *ćurčija* (PČb 30, DČ 130, TČ 39), *džamdžija* (PČb 30),⁷⁷ *dželedžija* (TČ 47),⁷⁸ *haramija* (DČ 144), *kazandžija* (PČb 30, TČ 39), *kujundžija* (DČ 47, TČ 30), *kundurđija* (PČb

⁶¹ Škaljić ovaj leksem definiira isključivo kao *minu*. U ovom je pak slučaju riječ o značenju »ono što je u reljefu nastalo od laguma; odvodni kanal, kloaka, podzemni hodnik (osobito u rudniku)« (HJP). Javlja se u sljedećem odlomku: »*Odmah sjutradan stanu kopati lagume i rušiti bedeme*« (ČČ 80).

⁶² »f (ar.) *sud, sudska zgrada*«.

⁶³ S. v. »*hēsāb, hēsāp (ēsāb, ēsāp, jēsāp)*«: »m (ar.) *račun, broj; procjena*.«

⁶⁴ »m (ar.-tur.) *dar, nagrada, čast, koju daje onaj koji obuče ili skroji nešto novo od odjeće ili obuče. Daje se obično u gotovu novcu kako bi obdareni kupio halve i počastio se. Otuda ovakav naziv*.«

⁶⁵ »m (ar.) *rudnik, mjesto odakle se vadi ruda ili kamen*.«

⁶⁶ »f (ar.) *turski novac, kovan od srebra, u vrijednosti od 20 groša, u doba sultana Abdul – Medžida (1844. g.), po kome je i ime dobio*.«

⁶⁷ »stara mjera za papir, 1000 araka, 1/10 bale; paket, svežanj« (HJP).

⁶⁸ »m (tur.) *skrob, štirka, obučarski ljepak*.«

⁶⁹ »f (tur.) *lopatica za ugalj, za žeravicu, žarač*.«

⁷⁰ »f (tur.) *I. alatka za dizanje tereta, za bušenje rupa u zemlji itd.: gvozdена motka, poluga, s jedne strane šiljasta a s druge tupa, ravna*.«

⁷¹ »m (ar.) *omot, futrola, kutija (kaluf za džepni nožić, kaluf za cigaraluk itd.)*.« Škaljić također navodi drugo značenje: »m (pers.) *I. obrazac; modla, forma; oblik*.«

⁷² »m (tur.) *ljepilo koje upotrebljavaju stolari i cipelari*.«

⁷³ S. v. »*džānfez*«: »m (pers.) *vrsta svilene tkanine koja se prelijeva (obično u dvije boje)*.«

⁷⁴ »m (ar.-tur.) *slonova kost; ono što je izraženo od slonove kosti*.«

⁷⁵ »f (tur.) *drveni građevni materijal, građa; tjelesna građa*.«

⁷⁶ »m (ar.) *koral*.«

⁷⁷ »m (pers.tur.) *staklar, staklovezac*.«

⁷⁸ »m (ar.-tur.) *I. trgovac stokom. 2. onaj koji drži i odgaja čitava stada ovaca; stočar*.«

30, TČ 39),⁷⁹ *majdandžija* (PČb 24, DČ 96), *neimar* (DČ 12, ČČ 76), *sačija* (ČČ 201), *sarač* (DČ 6, TČ 39), *taščija* (PČb 26),⁸⁰ *tokar* (TČ 127), *zaptija* (ČČ 17).

Posuđe i kuhinjski pribor: *bardak* (PČb 10),⁸¹ *čanak* (DČ 57, TČ 77),⁸² *čina* (PČb 10, DČ 108),⁸³ *dagara* (PČb 10),⁸⁴ *findžan* (PČb 10),⁸⁵ *havan* (ČČ 76),⁸⁶ *ibrik* (PČb 10), *kašika* (PČb 10, DČ 85, TČ 47, ČČ 172), *kazan* (TČ 48, ČČ 142), *mangala* (ČČ 169),⁸⁷ *mašice* (ČČ 21),⁸⁸ *rendisalo* (ČČ 99),⁸⁹ *sač* (TČ 132), *sadžak* (TČ 31)⁹⁰ i *tepsija* (PČb 10, ČČ 132).

Pokućstvo, predmeti i pojmovi iz svakodnevice: *begenisati* (ČČ 74), *bešika* (DČ 4, TČ 12, ČČ 5), *bojali* (ČČ 72),⁹¹ *budžak* (PČb 9, DČ 127, TČ 158), *cigaryluk* (TČ 46, ČČ 159), *čaršaf* (Pb 10, TČ 160, ČČ 200), *čibuk* (DČ 1119, TČ 10, ČČ 166), *čikati* (PČb 52),⁹² *ćebe* (TČ 141, ČČ 200), *čilim* (PČa 23, PČb 10, TČ 30, ČČ 108), *čerčivo* (ČČ 199),⁹³ *ćorav* (PČa 30), *divan* (ČČ 107), *duhandžija* (DČ 120), *dušek* (PČb 10, DČ 51, TČ 72, ČČ 110), *egav* (ČČ 24),⁹⁴ *fenjer* (PČb 24), *fitilj* (ČČ 76),⁹⁵ *gajtan* (ČČ 62), *gjergjef* (ČČ 73),⁹⁶ *gjubre* (TČ 72, ČČ 218), *gjubrište* (TČ 159, ČČ 219), *jorgan* (PČb 10, TČ 141, ČČ 200), *kafez* (DČ 86, TČ 113), *kalamljenje* (ČČ 203), *kanafa* (DČ 6),⁹⁷ *kandžija* (ČČ 71), *kazma* (TČ 132),⁹⁸ *kesa* (PČb 42, DČ 146, TČ 48, ČČ

⁷⁹ »m (grč.-tur.) *cipelar*.«

⁸⁰ »m (tur.) *klesar*; *zanatlija koji pravi nadgrobne spomenike*.«

⁸¹ »m (pers.) 1. *zemljani sud z vodu, po obliku kao ibrik*. 2. *drveni, zemljani ili bakarni sud (ili kablič, burence) u kome se drži rakija ili vino*.«

⁸² »m (tur.) *drvena zdjela*.«

⁸³ Leksem se ne javlja ni u jednom od konsultiranih rječnika, pa je valjda riječ o dubleti leksema *čina*.

⁸⁴ »f (tur.) 1. *drveni sud sa dvije drvene ručice u kojem se stoki daje tlak, vedro, čabar (okolica Sarajeva i srednja Bosna)*. 2. *mangala ili saksija u kojoj se drži žeravica i pred goste iznosi kafa sa kafenjacija (Bos. Krajina i Hercegovina)* 3. *manja zemljana odnosno glinena posuda u obliku dubokog tanjira za jelo i mlijeko, te veća zemljana odnosno glinena posuda za mlijeko, za držanje žeravice, za pečenje jagnjadi itd.*«

⁸⁵ »m (pers.) *šoljica za crnu kafu*.«

⁸⁶ »m (pers.) 1. *posuda od mjedi u kojoj se tucalom tucaju razni prehrambeni artikli i začini koje treba izdrobiti, isitniti (napr. jezgru od oraha ili badema, biber itd.) Spada u kuhinjski pribor*.«

⁸⁷ »(ar.) *sud posebnog oblika, napravljen obično od bakra (...) u kojem se drži žeravica radi zagrijavanja sobe, ili za podgrijavanje skuhanog kafe ili jela*.«

⁸⁸ »pl. (pers.) *hvataljka za žar: opružena dva željezna kraka u obliku štipaljke kojim se vadi ugljevlje iz vatre, ili se vatra potstiće*.«

⁸⁹ S. v. »erēnde«: »(pers.) *strug za struganje daske; strugalo; kuhinjski strug za struganje krompira, jabuka itd.*«

⁹⁰ »m (tur.) 1. *željezni tronožac na kome se na ognjištu, u tendžeri ili kakvom drugom sudu, vari jelo*. 2. *tronožac uopšte*.«

⁹¹ »indecl. adj. (tur.) *obojen, bojadisan, našaran*.«

⁹² »izazivati nekog na borbu ili na natjecanje, ogledanje u snazi, vještini i sl.«

⁹³ »n (pers.) *okvir, oplata (napr. za prozor, za ogledalo itd.)*.«

⁹⁴ S. v. »hērav«: »(tur.) 1. *kao pridjev: kriv, iskrivljen, nagnut na jednu stranu*.«

⁹⁵ »m (ar.) *pamučni gajtan ili traka u svijeće i petrolejske lampe; stijenjak, žižak*.«

⁹⁶ »m (tur.) *drvena naprava: okvir četverougonaog oblika na kojem je razapeto platno po kome se veze*.«

⁹⁷ S. v. »kanápa, kanáfa f kânāp, kânāf m«: »(ar., možda izvorno lat.) *uzica od konoplje*.«

⁹⁸ »f (tur.) *trnokop; pijuk*.«

88), *kozbaša* (DČ 89, ČČ 239),⁹⁹ *kovčali* (DČ 92),¹⁰⁰ *maja* (TČ 47),¹⁰¹ *makaze* (DČ 36, TČ 112), *minder* (TČ 75, ČČ 110),¹⁰² *minderluk* (ČČ 72),¹⁰³ *pendžer* (PČa 28, ČČ 85), *perda* (TČ 91),¹⁰⁴ *peškir* (PČb 6, DČ 20), *rendisati* (ČČ 99), *sanduk* (TČ 82), *sepet* (PČb 43, DČ 19, TČ 77, ČČ 64), *srmali* (ČČ 75),¹⁰⁵ *sungjer* (PČb 5, ČČ 190), *šimširli* (TČ 115), *šira* (ČČ 142),¹⁰⁶ *tabak* (ČČ 289), *talumiti se* (PČb 8, ČČ 74),¹⁰⁷ *taze* (PČa 31), *testera* (PČb 31, ČČ 63), *toka* (TČ 115), *ujagmiti* (TČ 91), *ukonačiti* (TČ 71), *varakli* (DČ 47).¹⁰⁸

Odjeća, obuća i nakit: *čakšire* (PČb 14, DČ 92, ČČ 243), *čelenka* (TČ 144),¹⁰⁹ *dimije* (DČ 92, ČČ 243), *dolama* (DČ 92, ČČ 69),¹¹⁰ *gjerdan* (DČ 92), *fes* (PČa 16, DČ 6, ČČ 64, kao *fesić* TČ 50), *firale* (PČa 16),¹¹¹ *jelek* (TČ 115), *kajiš* (TČ 101), *kalpak* (ČČ 75), *kingjurititi se* (DČ 25), *mengjuša* (ČČ 166) i *mestve* (TČ 31).¹¹²

Jela, namirnice i začini: *furda* (TČ 48),¹¹³ *kajmak* (TČ 157, ČČ 110), *mandara* (PČa 30),¹¹⁴ *nišador* (ČČ 218),¹¹⁵ *pastrma* (TČ 82), *pekmez* (TČ 158), *pirinač* (TČ 120, ČČ 149) i *zejtin* (TČ 157, ČČ 147).

Glazbala: *baglama* (TČ 132),¹¹⁶ *ćemane* (TČ 72),¹¹⁷ *šarkija* (TČ 51) i *talambas* (TČ 33, ČČ 99).

⁹⁹ »m (srp. hrv.-tur.) najbolji kosac koji prilikom kosidbe ide prvi pred koscima.«

¹⁰⁰ S. v. »kopčali, kovčali«: »indecl. adj. (tur.) sa kopčama, sa zatvaračima.«

¹⁰¹ Značenje ovoga leksema obično se navodi kao »(pers.) kvas, kvasac.« U ovom pak slučaju leksem ima značenje sirišta: »Sad uzme sirišta (maje) i saspe ga u svaki čabar po tri kašike.« (TČ 47), što nije potvrđeno ni u jednom od konsultiranih priručnika.

¹⁰² »m (tur.) slamnjača ili šiljte vunom napunjeno koji se steru po sećiji, da je mekše za sjedenje; katkad znači i samu sećiju.«

¹⁰³ »m (tur.) 1. sećija po kojoj je prostrt minder. 2. platno koje se upotrebljava za minder.«

¹⁰⁴ »f (pers.) zavjesa, zastor na prozoru, na vratima ili na čemu drugom; veo; pregrada, zaklon.«

¹⁰⁵ »indecl. adj. (tur.) srebren, srmom vezen, srmom ukrašen.«

¹⁰⁶ »f (pers.) mošt; sok zrelog grožđa u kome još nije nastupilo alkoholno previranje.«

¹⁰⁷ »vježbati (se), poučavati (se).«

¹⁰⁸ indecl. adj. (ar.-tur.) 1. sa varakom pozlaćen, posrebren. 2. srebrnaste boje.

¹⁰⁹ »f (tur.) vrsta perjanice, napravljene od zlata ili srebra u obliku spojenih pera, ponekad ukrašena dragim kamenjem. ... Služila je i kao odlikovanje za hrabrost.«

¹¹⁰ »f (tur.) vrsta starinske muške i ženske nošnje, slična kaputu.«

¹¹¹ »pl. (tur.) starinska laka plitka obuća koja se nosila u svako doba godine.«

¹¹² »f (tur.) vrsta duboke obuće od mekane kože sa vrlo tankim džonom, bez peta.«

¹¹³ U konsultiranim rječnicima se ne navodi odgovarajuće značenje, koje se ovdje odnosi na vrstu pastirskog sira od neproksile surutke: »I taj sir osole, a zove se furda, i najviše ga čobani troše, kad idu za ovcama.« (TČ 48).

¹¹⁴ S. v. »māndra«: »f (grč.) pastirsko jelo od kukurzna brašna, pura, kačamak.«

¹¹⁵ »m (pers. i ar.) salmijak, Chlorammonium.«

¹¹⁶ »(tur.) vrsta tambure sa tri žice.«

¹¹⁷ »m (pers.) violina.«

Voće, povrće i bilje: *ašlama* (PČb 16), *bardaklija* (TČ 121),¹¹⁸ *hurma* (ČČ 63),¹¹⁹ *gjulašin* (ČČ 229),¹²⁰ *jorgovan* (ČČ 95), *kadifa* (PČb 30, DČ 34), *kajsija* (DČ 107, ČČ 95), *karanfil* (DČ 34, ČČ 95), *katmer* (PČb 16, DČ 107), *lala* (PČb 16, DČ 45, ČČ 95), *majdonos* (PČb 16, ČČ 229),¹²¹ *mušmula* (Č 122), *senabija* (TČ 121),¹²² *sumbul* (PČb 16, DČ 33, TČ 67, ČČ 95), *šeftelija* (PČb 16),¹²³ *šemboj* (PČb 16, ČČ 95, kao *šeboj* DČ 33),¹²⁴ *šukundjed* (ČČ 229), *zambak* (DČ 34),¹²⁵ *zelenkada* (ČČ 95), *zerdelija* (TČ 122).¹²⁶

Životinjski svijet: *at* (ČČ 110), *bedevija* (ČČ 107), *deva* (ČČ 65), *dorat* (DČ 19, ČČ 85), *gjogat* (DČ 19, ČČ 85), *katura* (ČČ 85),¹²⁷ *lejlek* (PČb 29, DČ 77),¹²⁸ *oroz* (PČa 19, ČČ 121), *samsov* (TČ 79).¹²⁹ Ovdje možemo istaći i lekseme koji se odnose na timarenje i opremu konja: *čatal* (TČ 132),¹³⁰ *češagija* (TČ 132),¹³¹ *dizgin* (ČČ 72),¹³² *mamuze* (PČb 13, TČ 89), *sakagija* (ČČ 109),¹³³ *timariti* (PČa 9, TČ 71, 204), *unkaš* (ČČ 64),¹³⁴ *uzengija* (TČ 132).¹³⁵

Anatomija i zdravlje: *džigerica* (DČ 127, ČČ 131), također *bijela* i *crna* (DČ 103),¹³⁶ *damar* (ČČ 188),¹³⁷ *krzamak* (ČČ 203),¹³⁸ *perčin* (ČČ 63), *soluf* (ČČ 73), *šuga* (ČČ 203).

Karakterne osobine: *delija* (DČ 88, TČ 30, ČČ 9), *hrsuz* (TČ 83), *jogunast* (TČ 71), *joguniti se* (ČČ 108), *lola* (ČČ 134),¹³⁹ *majmunisati* (ČČ 96),¹⁴⁰ *muktojelica* (PČb 13), *neharan* (ČČ 96),¹⁴¹ *ugursuz* (TČ 191, ČČ 117) i *ugursuzluk* (TČ 15).

¹¹⁸ »(pers.-tur.) vrsta rane krupne šljive, *Prunus damascena*.«

¹¹⁹ »f (pers.) datulja.«

¹²⁰ U RJAZU se upućuje na natuknicu »đulàšik«, koja se definira kao »m lychnis chalcedonica L., neka biljka, turska riječ, vidi đul i ašik.«

¹²¹ »m (grč.) peršun.«

¹²² »f. (tur.-ar.) vrsta slatke jesenske jabuke.«

¹²³ »f (pers.) breskva, *Prunus persica* Stokes. (*Persica vulgaris* Mill. – *Amygdalis persica* L.).«

¹²⁴ »m (pers.) cvijet *Matthiola incana* L. i šeboj zlatni ili žuti *Cheirantus Cheiri* L.«

¹²⁵ »m (ar.) ljiljan, bijeli lijer, *Lilium candidum* L.; zlatni zambak: *Lilium martagon* L.; 'al-zambak' = zlatoglav, *Lilium bulbiferum* L.«

¹²⁶ »f (pers.) vrsta rane šljive: *Prunus pseudoarmeniaca* Heldr.-Sart.«

¹²⁷ »f (tur.) mazga.«

¹²⁸ »m (pers.) roda, štrk, *Ciconia ciconia* L.«

¹²⁹ »(tur.) veliko pseto; pas.«

¹³⁰ »(tur.) dvostruki jular ili uzda sa dva povodca koja služi za ukroćenje silovita konja.«

¹³¹ »f, željezna četka kojom se konj timari, kašagija.«

¹³² »m (tur.) kajiš, kožni povodac od uzde.«

¹³³ »f (tur.) vrsta konjske bolesti, šmrkavost, balavost, malleus.«

¹³⁴ »(tur.) prednji uzdignuti dio sedla koji se još zove jabuka ili obluk.«

¹³⁵ »f (tur.) stremen.«

¹³⁶ Ova su značenja potvrđena kod Škaljića, s. v. »džigerica, džigera (džigarica)«.

¹³⁷ »reg. 1. živac (...) 2. žila kucavica, bilo, puls« (HJP).

¹³⁸ »m (tur.) dječja bolest u kojoj se pojavljuje osip, sitne crvene pjege po tijelu; mrase, mraze morbilli, die Masern.«

¹³⁹ »f (pers.) 1. momak, dragi. 2. skitnica, besposličar.«

¹⁴⁰ »Odatle dolazi, što se veli o čovjeku, koji sve ono radi, što u drugih vidi, da majmuniše« (ČČ 96).

¹⁴¹ Suprotno od *haran*, što znači »(ar.) 1. stidan, lijepo odgojen, obrazli. 2. fig. vrijedan, valjan, čestit.«

Rodbinski i međuljudski odnosi: *alal* (prid., ČČ 11), *amidža* (PČb 8, DČ 87, TČ 39, ČČ 273), *babo* (PČa 9, PČb 15, DČ 113, TČ 130, ČČ 34), *daidža* (PČb 36) *dušman* (TČ 42, ČČ 113), češće *dušmanin* (DČ 92, TČ 16, ČČ 17), *jaran* (DČ 56, ČČ 274), *kavga* (PČb 16, DČ 24, ČČ 61), *komšija* (PČb 15, DČ 17, TČ 119), *ortaçiti* (ČČ 32), *sobet* (ČČ 68).¹⁴²

Metali, rude i kemikalije: *biljur* (TČ 50),¹⁴³ *čelik* (TČ 149), *čokoće* (TČ 186),¹⁴⁴ *čezab* (ČČ 161),¹⁴⁵ *ćumur* (ČČ 156), *tuč* (TČ 133),¹⁴⁶ *tutija* (TČ 132, ČČ 159),¹⁴⁷ *kalaj* (TČ 133), *sičan* (TČ 163, ČČ 162),¹⁴⁸ *sirće* (ČČ 202), *teneća* (TČ 132) ili *teneće* (DČ 82).¹⁴⁹

Vrijeme: *čejrek* (PČb 42, DČ 55),¹⁵⁰ *dekika* (PČb 42, DČ 55),¹⁵¹ *hefta* (PČb 37).

Druge imenice: *čar* (ČČ 33),¹⁵² *div* (ČČ 40), *fajda* (ČČ 18), *gjemija* (ČČ 75),¹⁵³ *havaija* (DČ 61),¹⁵⁴ *hršum* (ČČ 74),¹⁵⁵ *jaruga* (TČ 102),¹⁵⁶ *Misirac* (ČČ 55) i *misirski* (TČ 115, ČČ 28), *parče* (DČ 30), *pehlivan* (ČČ 71), *samum* (ČČ 65),¹⁵⁷ *sijaset* (TČ 22, ČČ 30), *soj* (ČČ 107), *tenana* (ČČ 126).¹⁵⁸

Prilozi: *badava* (DČ 143, TČ 21, ČČ 24), *mukte* (TČ 10).

Vežnici: *ama* (PČb 17, DČ 15, TČ 46, ČČ 18), *ele* (DČ 19, TČ 39, ČČ 157), *megjer* (DČ 86, TČ 4).¹⁵⁹

Uzvići: *aferim* (DČ 80), *aman* (DČ 91), *čik* (PČb 52), *mašalah* (ČČ 65) i *valah* (ČČ 29).

Čestice: *beli* (TČ 13, ČČ 74),¹⁶⁰ *ja* (DČ 19, TČ 39, ČČ 48)¹⁶¹ i *jok* (DČ 80, ČČ 18).

¹⁴² S. v. »sòhbet (sóbet)«: »m (ar.) razgovor, sjedeljka, sijelo, sastanak.«

¹⁴³ »m (ar.) kristal.«

¹⁴⁴ S. v. »čòkòt i čòkòt«: »m (tur.) 1. trs loze sadnice, rozgva. 2. klip, kočanj od kukuruza.«

¹⁴⁵ »m (pers.) azotna kiselina, vodeni rastvor azotne kiseline.«

¹⁴⁶ »m (tur.) bronza.«

¹⁴⁷ »f (pers.) cink.«

¹⁴⁸ »m (tur.) 1. miš. 2. mišomor, arsenikov trioksid.«

¹⁴⁹ »f (pers.) lim, pleh.«

¹⁵⁰ »m (pers.) jedna četvrtina, četvrt.«

¹⁵¹ »m (ar.) minuta.«

¹⁵² »m (pers.) dobitak, zarada (u trgovini ili pri trampanju).«

¹⁵³ »f (tur.) lađa, brod.«

¹⁵⁴ S. v. »haváje (aváje) n i havájija (avájija) f«: »(ar.) raketa.«

¹⁵⁵ »m (pers.) povika, vikanje na nekoga, razbješnjenost, ljutnja.«

¹⁵⁶ »f (tur.) (...) rupa ili pukotina koju bujica izruje.«

¹⁵⁷ »(ar.) jak i vreo vjetar koji duva iznad pustinskih predjela sjeverne Afrike i Arabije.«

¹⁵⁸ S. v. »tènhàn, tenhánluk (tènhàn, tenánluk)«, (pers.-tur.) *samoća, osama, dokolica*.«

¹⁵⁹ »konj. (pers.) dakle, bogme.«

¹⁶⁰ »adv. (ar.) 1. sigurno, zaista. 2. da, tako je (potvrđno).«

¹⁶¹ Ili »partik. (ar.) o!« ili »konj. (pers.) ili, ili ... ili.«

3.3.2 Orijentalizmi i kontaktna sinonimija

Kontaktne sinonimije označavamo sinonimske parove u kojima jedan od sinonima pripada leksiku standardnoga jezika, a njegov parnjak ili drugi članovi sinonimskog niza područno obilježenom leksiku. Kontaktnom sinonimijom često su se služili pisci iz predstandardnog doba kako bi svoj jezik približili govornicima iz drugih krajeva te se time izdigli iznad svoga narječja (Samardžija 2001: 16). Za potrebe našega istraživanja popisali smo sve kontaktne sinonime u kojima se kao jedna od komponenata javlja orijentalizam, a podijelili smo ih prema broju i redoslijedu komponenata u sinonimskom nizu:

[Neobilježeni leksem + orijentalizam]: *blagajnik (haznadar)* (DČ 125), *crijep (čeremit)* (DČ 14), *čtvrť (čejrek)* (PČb 42, DČ 55), *drvena gragja (japija)* (DČ 13), *dvorište (avlija)* (PČb 10, DČ 18), *Egipćanin ili Misirac* (ČČ 55), *gradska kuća (beledija)* (PČb 30, ČČ 48), *izba ili magazica* (DČ 14), *jantar (čelibar/čilibar)* (ČČ 159), *jela (čam)* (TČ 127), *jetra (crna džigerica)* (DČ 103), *kamenar (taščija)* (PČb 26), *koral (merdžan)* (ČČ 55, 188), *kraljevska voda (čezab)* (ČČ 161), *krojač (terzija)* (PČb 30, TČ 13), *krznar ili čurčija* (PČb 30), *kuhinja (mutvak)* (DČ 13), *ljiljan (zambak)* (DČ 34), *most (ćuprija)* (PČb 27), *minuta (dekika)* (PČb 42, DČ 55), *novac (para)* (PČb 41), *objeliti (ošerbetiti)* (DČ 14), *orugje (halat)* (TČ 131), *ostruga (mamuz)* (PČb 13), *peršun (majdonos)* (PČb 16), *pila (testera)* (PČb 31), *pluća (bijeke džigerice)* (DČ 103), *postolar ili kundurdžija* (PČb 30), *prozoru kažu i pendžer* (PČa 27-28), *raketa (havaija)* (DČ 61), *roda (lejlek)* (PČb 29, DČ 77), *rudar (majdandžija)* (PČb 24, DČ 96), *rudokop (majdan)* (DČ 96), *sirište (maja)* (TČ 47), *slonova kost (fildiš)* (ČČ 114), *staklar (džamdžija)* (PČb 30), *stepenice (basamaci)* (DČ 14), *stric (amidža)* (PČb 8, 36, ČČ 273), *susjed (komšija)* (DČ 17), *svjetiljka (fenjer)* (PČb 24), *trešnja (ašlama)* (PČb 16), *trg (mejdan)* (PČb 30), *trijem (divanhana)* (DČ 14), *ugljak (ćumurdžija)* (DČ 79), *ujak (daidža)* (PČb 36), *zdjela (čina)* (PČb 10), *žlica (kašika)* (PČb 10).

[Orijentalizam + neobilježeni leksem]: *aps (tamnica)* (ČČ 18), *damar ili crvena žila* (ČČ 188), *davudžija (parničar)* (ČČ 18), *ibrik (vrč)* (1b 11), *katmer (karanfil)* (DČ 33), *kazandžija ili kotlar* (PČb 30), *lala (tulipan)* (DČ 45), *majdan (rudnik)* (PČb 24), *odžak zove se i dimnjak* (PČa 27), *sičan ili arzenik* (TČ 163), *sokak ili ulica* (PČb 30), *sungjer ili spužva* (PČb 5), *šira (mošt)* (ČČ 169), *tepsija (mjedenica)* (1b 10), *terežija ili vaga* (PČb 43)

[Orijentalizam + obilježeni leksem]: *pirinač ili oriz* (ČČ 149).

Tročlani kontaktni sinonimi: *kokot ili oroz, orozu kazuju i pijetao* (PČa 19), *friško ili syježe kažu neki ljudi taze* (PČa 31), *breska (praska, šeftelija)* (PČb 16), *sedmica (nedjelja, hefta)* (PČb

37), *doruka* (*prislon, trabozan*) (DČ 14), *mraza* (*dobrac, krzamak*) (ČČ 203), *sasa* (*ovčije runo, šukundjed*) (ČČ 229), *gjulašin* (*rumenika ili kukavičija ruža*) (ČČ 229).

3.4 Diskusija

Popis orijentalizama pokazao je da je leksik orijentalnog porijekla u bosanskohercegovačkim državnim čitankama svakako bio natprosječno zastupan u odnosu na današnji književni jezik. Kako bismo dobivene podatke smjestili u širi kontekst, u ovom ćemo poglavlju pokušati ustanoviti u kojim su vrstama tekstova orijentalizmi najzastupljeniji, a pokušat ćemo interpretirati i mjeru njihove normativne prihvaćenosti u književnom jeziku bosanskohercegovačkih državnih čitanki.

Orijentalizmi se najfrekventnije pojavljuju prije svega u epskim pjesmama te u pripovijetkama s povijesnom tematikom. U njima ćemo naći glavninu orijentalizama koji se odnose na ratovanje i državne institucije iz osmanskoga razdoblja, a dosta često sadrže i brojne lekseme iz svakodnevnoga života koji bi u drugim tekstovima djelovali arhaično - ovi tekstovi dakle obiluju historizmima i arhaizmima. Dok se prisutnost historizama orijentalnoga porijekla može očekivati s obzirom da se tekstovi često bave vanjezičnom zbiljom iz vremena osmanske uprave, arhaizmi se pak mogu smatrati karakteristikom registra narodne književnosti i tekstova koji je imitiraju. Prema tome, historizmi i arhaizmi orijentalnoga porijekla čine organski dio tekstova koji registrom narodne književnosti progovaraju o osmanskoj prošlosti.

Kao reprezentativne primjere takvih tekstova navest ćemo dva ulomka. Prvi od njih potječe iz narodne pjesme »Abdurahman paša isiječe sarajske baše«, koju je zabilježio Ivan F. Jukić: »*Sarajlije, da vas Bog ubije! / jer ubiste Nakib-efendiju / bez careva bijela fermana, / bez pašine sitne bujruntije, / bez kadine hućum-murasele, / bez ilama kreševskog imama!*« (ČČ 84), a drugi iz narodne pripovijetke »Primjer nekadašnjeg suda u Hercegovini«, koju je zabilježio Vuk S. Karadžić: »*Oko popasnoga doba evo ti zaptije po Mićuna, veleći: 'Naredba od kamejkama i kadije, da sa mnom u Trebinje ideš.' – Mićun ga upita: 'A znaš li, Avdaga, ko me davom čini?' – 'Bogme tvoj brat Četko.*« (ČČ 17).

Čitanke također sadrže pravu riznicu egzotizama, koji su definirani kao posuđenice koje označavaju različite posebnosti pojedinih naroda, a to su najčešće specifična jela i pića, narodne nošnje, glazbala, pjesme i plesovi, karakteristične građevine i obitavališta te posebnosti biljnog i životinjskog svijeta (Samardžija 2001: 52-53). U ovom slučaju doduše nije riječ o posebnostima jednoga naroda, već o tragovima osmanske materijalne i duhovne kulture u Bosni i Hercegovini, koju gotovo bez iznimke označavamo leksemima orijentalnoga porijekla.

Kao što se može vidjeti u pregledu orijentalizama (3.3.1), u korpusu se mogu naći brojni leksemi za skoro svaku od navedenih kategorija egzotizama, a među posebnosti biljnog i životinjskog svijeta uvjetno bismo mogli uvrstiti i lekseme kao što su *bardaklija*, *senabija* ili *zerdelija* odnosno *dorat* ili *gjogat*. Ovakva zastupljenost egzotizama pokazuje da su autori čitanki pri sastavljanju tekstova u velikoj mjeri uvažavali te naglašavali bosanskohercegovačke kulturne specifičnosti, a pri tome su im dakako bili neophodni upravo orijentalni egzotizmi.

Možemo također vidjeti da se u ulozi kontaktnih sinonima veoma često javljaju orijentalizmi iz svakodnevnoga života. Čini se da su autori čitanki za kontaktnim sinonimima posezali kada su učenicima željeli objasniti značenje leksemâ koji možda nisu bili dio njihovih organskih idioma, ali su u kontekstu književnoga jezika bili neobilježeni te u tom smislu poželjniji. Na takav način funkcioniraju orijentalizmi u sljedećim sinonimskim parovima: »*Sokaci ili ulice dugačke su. (...) Gdjegdje izlaze ulice na poveća prazna mjesta. To su trgovi (mejdani). (...) Šta rade bravari? Šta staklari (džamdžije)? Šta krznari ili čurčije [sic]? Šta rade kazandžije ili kotlari? A šta krojači (terzije)?*« (PČb 30), »*Kuću pokriše crijepom (čeremitom). (...) Na tavan se ide uz stepenice (basamake). Uz stepenice su doruke (prisloni, trabozani). Ispred soba je trijem (divanhana)*« (DČ 14).

U primjerima kao što su *orožu kazuju i pijetao* (PČa 19) ili *odžak zove se i dimnjak* (PČa 27-28), koji su uzeti iz prvoga udžbenika s kojim su se učenici uopće susreli, možemo čak vidjeti da se sinonimski parnjak koji je iz današnje perspektive manje obilježen (npr. *dimnjak*) učenicima navodi tek kao sporedna informacija, što upućuje na to da im je u tim primjerima bilo prirodnije koristiti orijentalizam. Ipak, ne čini se da bi se autori čitanki posebno trudili orijentalizme »uzdići« na razinu neobilježenog standardnog leksika te time potencijalno pridonijeti stvaranju posebnog bosanskog književnog jezika. Kao što smo rekli, orijentalizmi su prvenstveno služili objašnjavanju značenja neobilježenog sinonimskog parnjaka, kojemu bi se u drugim tekstovima obično davala prednost. Kao primjer može poslužiti ovaj citat iz Druge čitanke, u kojemu se umjesto orijentalizama koriste neobilježeni sinonimi: »*U sobi su bili mali prozori, pa je za to uvijek bilo mračno (...) [Naša kuća] nije imala dimnjaka, pa nas je dim često gušio*« (DČ 12-13).

Ova konstatacija ipak ne vrijedi za sve orijentalizme i njihove sinonimske parnjake. Premda je riječ o rijetkim iznimkama, možemo uočiti da se neki orijentalizmi koji bi se danas smatrali obilježenima, pa čak i pejorativnima, u čitankama javljaju u sasvim neutralnim kontekstima i da im se čak daje prednost u odnosu na njihove neobilježene sinonimske parnjake. Dok se leksem *bašča* danas može definirati kao »okućnica u kojoj se ob. uzgaja povrće i cvijeće;

gradina, vrt,« a *sokak* kao »reg. 1. manja, uža ulica ili prolaz, ob. u naselju orijentalne gradnje (...) 3. *pejor.* neugledna, uska ulica« (HJP), dotle se ovi leksemi u čitankama mogu odnositi na najprestižnije monumentalne bečke ulice i vrtove: »*Car Franjo Josip naredi, da se poruše ti bedemi, a šančevi zaspu, i tako se tuda sad pruža najkrasniji sokak* (...) *Taj se novi sokak zove Ringštrase* (...) *U Beču ima mnoštvo prekrasnih bašča, kuda je svakome dovoljno ulaziti. Najkrasnije su Šenbrun i Prater*« (ČČ 47-48).

Na kraju valja još napomenuti da u konsultiranim rječnicima nismo uspjeli pronaći potvrde za odgovarajuća značenja riječi *berenluk, čina, furda, havijet, izmirna* ili *maja*, što znači da je riječ o poprilično opskurnim te danas zaboravljenim leksemima. To ukazuje na to da analizirane čitanke uistinu predstavljaju bogat i do sada neiskorišten izvor za proučavanje bosanskohercegovačkoga leksičkog blaga ovoga razdoblja, pa stoga ubuduće svakako zaslužuju više istraživačke pažnje.

4. Zaključak

Kao što smo vidjeli, orijentalizmi u bosanskohercegovačkim državnim čitankama među posuđenicama svakako zauzimaju istaknuto mjesto. U ovom ćemo poglavlju ishode našeg istraživanja sažeti u ključne postavke, a na kraju ćemo se još osvrnuti na srodne znanstvene probleme koje bi još valjalo istražiti. Naše su zaključne teze sljedeće:

a) Sastavljači čitanki veliku su važnost pridavali tome da jezični izraz čitanki ne odudara previše od stanja u bosanskohercegovačkim organskim govorima. Kako bi se po tom pitanju osigurala povratna informacija, došlo je do formiranja Vladine druge komisije za jezik. Afirmacija bosanskohercegovačkih specifičnosti se donekle ukazivala i u odnosu spram orijentalizama - mogli smo naime vidjeti da im se u primjerima poput *vrt : bašča* ili *ulica : sokak* davala prednost u odnosu na »neobilježen« sinonimski parnjak, a veoma su često obavljali eksplikativnu ulogu u kontaktnim sinonima.

b) Brojnosti orijentalizama u jeziku čitanki uvelike je doprinijela činjenica da su bile pisane u skladu s normativnim principima vukovskih filologa. Dok su pobornici zagrebačke filološke škole do orijentalizama bili suzdržani, što se može primijetiti i u Klaićevoj recenziji Dlustuševe rukopisa (v. nap. 8), vukovski su pak filolozi zbog pozitivnoga stava spram organskih štokavskih govora do orijentalizama imali permissivniji odnos.

c) Učestalost orijentalizama varira u ovisnosti o vrsti teksta. Tekstovi koji su najzasićeniji orijentalizmima jesu narodne ili autorske epske pjesme i pripovijetke s povijesnom tematikom.

Arhaizmi orijentalnoga porijekla čine prirodan dio njihova registra, a s obzirom da veoma često govore o temama iz osmanske povijesti, ne iznenađuje prisutnost brojnih orijentalnih historizama u njihovu leksiku.

d) Čitanke su učenicima trebale biti što pristupačnije i razumljivije, što se donekle odražava i u vrstama orijentalizama koji su prisutni u njima. Učestalost osmanskih egzotizama pokazuje da su autori čitanke uvažavali bosanskohercegovačke kulturne specifičnosti, a gestom susretljivosti spram muslimanskih učenika može se smatrati i udio islamskih imena u tekstovima.

e) Orientalizmi u jeziku čitanke jesu bili normativno prihvaćeniji nego što je u tadašnjem (ili današnjem) književnom jeziku bilo uobičajeno, no teško bi se moglo tvrditi da su autori čitanke insistirali na njihovoj uporabi u svrhu afirmacije posebnoga bosanskog književnog jezika. U tom bi primjeru uporaba orijentalizama u stilski neobilježenim kontekstima bila znatno frekventnija, a mogli smo vidjeti da je učestalost orijentalizama bilo uvjetovana prije svega registrom tekstova te vanjezičnom zbiljom na koju se odnose.

Orientalizam ipak predstavljaju tek minoran dio jezične problematike bosanskohercegovačkih državnih čitanke. Kao što smo rekli, njihovu leksičku razinu svakako bi valjalo opisati u cjelini, a vrijedilo bi istražiti i jezik nekih drugih školskih knjiga iz toga razdoblja, primjerice udžbenika bosanskih i hercegovačkih katolika iz osmanskoga perioda. Do vrijednih bismo saznanja također mogli doći usporedbom jezika državnih čitanke s jezikom polaznika državnih škola - time bismo barem donekle mogli saznati do koje je mjere jezik državnih udžbenika potencijalno utjecao na jezični izraz onih koji su se tim udžbenicima služili tijekom svoga školovanja. Na kraju se može zaključiti da bosanskohercegovačka jezična povijest kasnoga osmanskoga i austrougarskoga razdoblja predstavlja veoma plodno i zanimljivo istraživačko područje s brojnim nedovoljno istraženim fenomenima i problemima koji pružaju mogućnosti za daljnja istraživanja.

5. Sažetak

Orientalizmi v besedišču avstro-ogrskih državnih osnovnošolskih čitank za Bosno in Hercegovino

Za bosansko-hercegovsko slovstvo med osmansko upravo je bil značilen predvsem soobstoj več knjižnih tradicij, ki so bile ločene po konfesionalnem ključu. Ta delitev se je odražala tudi v šolstvu, ki je bilo razdeljeno na ločene konfesionalne šolske sisteme. Do prvega pravega poskusa organizacije državnega šolstva je prišlo šele po avstro-ogrski okupaciji Bosne in Hercegovine. Nove oblasti so se namreč odločile vzpostaviti mrežo interkonfesionalnih državnih šol, namenjenih otrokom vseh veroizpovedi, za njih pa naj bi napisali tudi posebne učbenike, prilagojene bosansko-hercegovskim razmeram. Oblasti so se zaradi omenjene odločitve znašle v dokaj nezavidljivem položaju, saj so morale določiti jezik in pravopis novih učbenikov, to pa v deželi, kjer so do takrat prevladovale predvsem ločene slovstvene tradicije, nikakor ni bilo enostavno.

Čeprav je raziskovanje zgodovine jezika v Bosni in Hercegovini v zadnjih desetletjih občutno napredovalo, še vedno obstajajo številni znanstveni problemi, ki še niso bili temeljito raziskani. Mednje spadajo tudi jezikovne značilnosti državnih učbenikov iz časa avstro-ogrške uprave, še posebej pa njihovo besedišče. Da bi vsaj deloma prispevali k razumevanju te problematike, smo se v diplomski nalogi odločili analizirati orientalizme (sposojenke orientalnega porekla) v čitankah, ki so se uporabljale v bosansko-hercegovskih državnih osnovnih šolah med avstro-ogrsko upravo.

Korpus za našo raziskavo vključuje vse čitanke, ki so se uporabljale v bosansko-hercegovskih državnih osnovnih šolah, in obsega skupno pet bibliografskih enot. Relevantne orientalizme iz korpusa smo popisali in razdelili v semantične kategorije, naloga pa vsebuje tudi pregled kontaktnih sinonimov, v katerih kot ena od komponent nastopa orientalizem. Pri manj znanih leksemih navajamo tudi njihove definicije, ki so v večinoma prenesene iz slovarja *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* Abdulaha Škaljića, sicer pa iz *Rječnika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* ali spletnega slovarja *Hrvatski jezični portal*. V razpravi obravnavamo pogostost in tip orientalizmov v posameznih vrstah besedil, poskušamo pa opredeliti tudi mero njihove normativne sprejetosti v knjižnem jeziku bosansko-hercegovskih državnih čitank.

Analiza kaže, da so orientalizmi v jeziku čitank vsekakor nadpovprečno zastopani glede na tedanji ali današnji knjižni jezik. Najpogosteje se pojavljajo v epskih pesnitvah in pripovedkah z zgodovinsko tematiko. Orientalni arhaizmi predstavljajo organski del registra takšnih besedil, zelo pogosto pa obravnavajo prav teme iz osmanske zgodovine, zato so v njih prisotni številni orientalni historizmi. Čitanke vsebujejo tudi številne orientalne eksotizme, ki se nanašajo na osmansko materialno ali duhovno kulturo. Njihova številčnost kaže, da so avtorji čitank pri sestavljanju besedil v veliki meri upoštevali in poudarjali bosansko-hercegovske kulturne specifičnosti, ki izhajajo iz obdobja osmanske uprave, pri tem pa so seveda morali posegati prav za sposojenkami orientalnega porekla.

Avtorji čitank so se trudili, da bi njihov jezik čim bolj približali bosansko-hercegovskim organskim idiomom, afirmacija bosansko-hercegovskih jezikovnih specifičnosti pa se kaže tudi v pogostejši rabi orientalizmov. Ti so namreč zaradi dolgotrajnosti osmanske uprave v Bosni in Hercegovini močno zaznamovali tamkajšnji leksični fond. Velja tudi omeniti, da so bili avtorji čitank pristaši vukovske struje v južnoslovanskem jezikoslovju. Ker so vukovski jezikoslovci pri oblikovanju knjižnega jezika za vzor jemali »nepokvarjene« štokavske govore preprostega ljudstva, so za razliko od pristašev zagrebške filološke šole imeli tudi veliko bolj permisiven odnos do orientalnih sposojenk.

Orientalizmi se zelo pogosto pojavljajo tudi kot ena od komponent v kontaktnih sinonimskih parih. Učenci so za določen pojem pogosto poznali samo orientalni izraz, avtorji čitank pa so jih lahko s pomočjo kontaktnih sinonimov seznanili z njihovimi nezaznamovanimi sopomenkami. Določenim orientalizmom se v čitankah daje prednost nad njihovimi nezaznamovanimi sopomenkami tudi v povsem stilsko nevtralnih kontekstih, vendar gre v teh primerih za redke izjeme, saj se v takšnih kontekstih večinoma pojavljajo zgolj stilsko nezaznamovani leksemi. Čeprav so bili orientalizmi v jeziku čitank »nadpovprečno« normativno sprejeti, bi težko trdili, da so avtorji čitank vztrajali na njihovi uporabi in tako poskušali afirmirati poseben bosanski knjižni jezik. V tem primeru bi bila uporaba orientalizmov v stilsko nezaznamovanih kontekstih občutno intenzivnejša, videli pa smo lahko, da je bila njihova pogostost še najbolj pogojena z registrom besedil in z izvenjezikovno realnostjo, na katero se nanašajo.

Ključne besede: šolstvo, Bosna in Hercegovina, Avstro-Ogrska, leksikologija, učbeniki

Oriental Loanwords in the Vocabulary of Austro-Hungarian State Readers for Bosnian-Herzegovinian Primary Schools

The aim of the thesis is to analyze oriental loanwords present in the state readers used in Bosnia and Herzegovina during Austro-Hungarian rule. We've written down and arranged the orientalisms present in our corpus into semantical categories, while also including a list of contact synonyms in which an orientalism appears as one of the components. The above-average frequency of orientalisms can be ascribed to the fact that their authors not only strived to bring the language of the readers as close as possible to Bosnian-Herzegovinian organic idioms, but were also supporters of Vuk S. Karadžić's views on language, which is why they had a much more permissive stance towards orientalisms than, for example, those who supported the Zagreb philological school. Orientalisms most frequently appear in epic poetry and historical tales; not only do oriental archaisms represent an organic part of their registers, but they also frequently contain oriental historisms since these texts often concern Ottoman history. Orientalisms usually appear in non-marked contexts either as exotisms or as contact synonyms, but on rare occasions they are also favored over their unmarked synonymic pairs. Despite such cases, we may conclude that the frequency of orientalisms in the readers is most often conditioned by the content and genres of their texts, and it would be quite questionable to claim that the authors of the readers insisted upon the use of orientalisms in order to construct a specific Bosnian literary language.

Keywords: education, Bosnia and Herzegovina, Austria-Hungary, lexicology, textbooks

6. Izvori

PČa = *Prva čitanka za osnovne škole u Bosni i Hercegovini*, sv. 1. 1883; 1894. Sarajevo.

PČb = *Prva čitanka za osnovne škole u Bosni i Hercegovini*, sv. 2. 1883; 1892. Sarajevo.

DČ = *Druga čitanka za osnovne škole u Bosni i Hercegovini*. 1884; 1887. Sarajevo.

TČ = *Treća čitanka za osnovne škole u Bosni i Hercegovini*. 1887; 1893. Sarajevo.

ČČ = *Četvrta čitanka za osnovne škole u Bosni i Hercegovini*. 1887; 1912. Sarajevo.

7. Literatura

Baotić, Josip et al. (ur.). 2003. *Jezik bosanskohercegovačkih pisaca XIX vijeka*. Sarajevo.

Bogićević, Vojislav. 1965. *Istorija razvitka osnovnih škola u Bosni i Hercegovini : u doba turske i austrougarske uprave : (1463-1918)*. Sarajevo.

Budimir, Irina. »Leksik hercegovačke periodike na prijelazu iz XIX. u XX. st.«. Doktorska disertacija. Sveučilište u Zagrebu, 2014.

Ćurić, Hajrudin. 1983. *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*. Sarajevo.

Daničić, Đuro et al. 1880-1976. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb.

Dlustuš, Ljuboje. 1894. »Školske prilike u Bosni i Hercegovini od okupacije do danas.«. *Školski vjesnik*. 1-4, 50-54, 100-106, 155-161, 223-227, 289-293, 341-343, 401-404, 455-458, 531-538.

Dlustuš, Ljuboje. 1910. »Za narodno jedinstvo«. *Bosanska vila*. 221-222.

Grčević, Mario. 2015. »Vanjskopolitički utjecaji na hrvatski književnojezični razvoj u drugoj polovici XIX. stoljeća«. *Od Mure do mora, od Save do Seine. Spomen-zbornik patru Vladimiru Horvatu SJ za njegov 80. rođendan*. Ur. Ivan Šestak. Zagreb. 353-404.

Hrvatski jezični portal, <http://hjp.znanje.hr/> (30. 06. 2016).

Mønnesland, Svein (ur.). 2001. *Jezik u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo.

Okey, Robin. 2007. *Taming Balkan Nationalism : The Habsburg 'Civilizing Mission' in Bosnia, 1878-1914*. Oxford.

Okuka, Miloš. 1991. »Pogled na književnojezičke izraze u Bosni i Hercegovini u Vukovo doba«. U: Šipka, Stančić ur., 1991.

Papić, Mitar. 1972. *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austro-ugarske okupacije (1878-1918)*. Sarajevo.

Papić, Mitar. 1978. *Istorija srpskih škola u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo.

Papić, Mitar. 1982. *Hrvatsko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*. Sarajevo.

Papić, Mitar. 1991. »O srpskohrvatskom jeziku i pravopisu u Bosni i Hercegovini u periodu austrougarske okupacije (1878–1918)«. U: Šipka, Stančić ur., 1991.

Samardžija, Marko. 1997. *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb.

Samardžija, Marko. 2001. *Hrvatski jezik 4 : udžbenik za 4. razred gimnazije*. Zagreb.

Stančić, Ljiljana. »Jezička politika i nominacija jezika u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave«. U: Šipka, Stančić ur., 1991.

Šator, Muhamed. 2004. *Bosanski, hrvatski, srpski jezik u BiH do 1914. godine*. Mostar.

Šipka, Milan. 2001. *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini : (1850-2000) : dokumenti*. Posebna izdanja, 11. Sarajevo.

Šipka, Milan; Stančić, Ljiljana (ur.). 1991. *Književni jezik u Bosni i Hercegovini od Vuka Karadžića do kraja austrougarske vladavine*. München.

Škaljić, Abdulah. 1966. *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu s strokovnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 20. 9. 2016

Oliver Pejić

